

2. ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ¹²

Միջնադարյան Հայաստանում հանցագործությունն է համարվել ամեն մի գործողություն՝ ուղղված գոյությունն ունեցող հասարակական հարաբերությունների, պետության, հասարակական կառավարման, տնեցվածքի և առհասարակ սեփականության, անձի կյանքի ու առողջության, եկեղեցու, տիրապետող զաղափարախոսության դեմ:

Հանցագործության պատճառները, ինչպես ամենուր, այնպես էլ IX—XIII դարերի Հայաստանում, ամենից առաջ, սոցիալ-տնտեսական էին, թեև տարածված մտայնությունն այն վերագրում էր մարդու մեղսականությանը, կրոնական ջերմեռանդության թուլացմանը, առ Աստված հավատի տկարությանը և այդ ամենի հետևանքով առաջացած բարքերի խաթարմանը: Ստորին խավերի օրինախախտումները, մանավանդ դասակարգային ընդվզումները, տիրապետող իրավարմաման համաձայն ծանր հանցագործությունն էին:

Հանցագործության ենթական կարող էր լինել միայն մարդը: Այս դրույթն այժմ կարող է տարօրինակ թվալ, բայց ժամանակի համար կարևոր նշանակություն ուներ, որովհետև վկայում է հայ իրավական մտքի զարգացման մակարդակի մասին: Ոչ միայն IX—XIII դարերում, այլև XIV—XV և նույնիսկ XVI դարում Եվրոպայում և այլ երկրներում հանցագործության ենթակա, այսինքն՝ հանցագործություն կատարող են համարվել նաև կենդանիները, միջատները, նույնիսկ անշունչ առարկաները¹³:

Մխիթար Գոշը սահմանում է, որ վնասակար կամ վտանգավոր կենդանին ոչնչացվի միայն ու միայն նրա համար, որպեսզի վերացվի վտանգի աղբյուրը, իսկ պատժում են մարդկանց (վնասի փոխհատուցումով և այլն), «յայտ է մարդկան լինել դատաստան, զի ոչ անմարմնոյ եւ ոչ զզայականաց է դատաստան»¹⁴:

Մարդուն քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հարցն անպայման ենթադրում է իր գործողությունների համար հաշիվ տալու և նրանց հետևվանքները գիտակցելու հոգեկան-մտավոր կարողություն, որը ամենից առաջ կապված է տարիքի հետ: Տարբեր օրենսդրություններ տարբեր հասակ են նշել որպես սահմանակետ բացարձակ անմեղսունակության և հարաբերական կամ լրիվ մեղսունակության միջև: Ըստ միջնադարյան հայկական իրավունքի բացարձակ անմեղսունակության սահմանը 10 տարին է, հարաբերական մեղսունակության հասակը՝ 10—15 տարին: 15-ից բարձր լիակատար մեղսունակության հասակն է:

Տարիքը միակ պայմանը չէր: Ի ծնե կամ հիվանդագին պատճառներով խանգարված գիտակցությունը, հայ իրավունքի համաձայն, քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանք է:

¹² Միջնադարյան Հայաստանի քրեական իրավունքի մասին մանրամասն տե՛ս Ա. Թովմալյան, Հին և միջնադարյան հայ քրեական իրավունք, Երևան, 1962:

¹³ «Уголовное право», М., 1948, стр. 316, Канторович, Процессы против животных в средние века, СПб., 1897, К. Arima, Tierstrafen und Tierprozesse, Innsbruck, 1891.

¹⁴ Մխիթար Գոշ, Գիրք դատաստանի, էջ 7:

Միջնադարում մեղքը ընկալվել է երկու իմաստով՝ կրոնական և իրավա-
կան: Աստծու պատվիրաններից ամեն մի շեղում՝ գործով, խոսքով, նույնիսկ
մտովի համարվել է մեղք՝ այս բառի կրոնական-եկեղեցական իմաստով: Թեև
մարդու կողմից սահմանված օրինականությունը համարվել է ածանցված աստ-
վածային օրինականությունից, բայց նրանք չէին նույնացվել, ուստի «մեղքը»
իրավական իմաստով համարվել է միայն առաջինի խախտումը: Հայ իրա-
վունքը զանազանում է մեղքի երեք ձև. կամա՝ դիտավորություն, ակամա՝
անզգուշություն և խառն, որը պարունակում է դիտավորության և անզգուշու-
թյան տարրեր:

Գործած մեղքերի համար սահմանվում էին տարբեր պատիժներ: Քննվող
ժամանակաշրջանի պատժային համակարգը հետևյալն է: Հոգևոր-կանոնա-
կան պատիժներ՝ բանադրանք, նզովք, ապաշխարություն իր տեսակներով և
զանազան պատիժներ հատկապես հոգևոր պաշտոնեություն համար (աստի-
ճանազրկում, պաշտոնազրկում և այլն): Մարմնավոր-աշխարհական պատիժ-
ներ՝ մահապատիժ, մարմնական պատիժներ, ազատությունից զրկող կամ
սահմանափակող պատիժներ և գույքային-դրամական պատիժներ: Կիրառվում
էր նաև պատիժների համակցություն:

Պատիժը կաշված էր հատուցելու տուժողի կորուստը, կամ գոհացում տա-
լու տուժողի վրիժառություն բնական զգացումին, ապահովելու պետական-
հասարակական շահը ոտնձգություններից, հանցագործի պատճառած չարի-
քի դիմաց նրան զրկելու կենսական որոշ բարիքներից, նաև ուղղելու, խրա-
տելու և այդ բոլորով ազդելու հասարակության մյուս անդամների վրա ևս
(«առ ի խրատ այլոց»): Հավանաբար գիտակցվել է, որ պատժի ներգործուն
ուժը ոչ թե նրա խստությունն է, այլ անխուսափելիությունը, ուստի հուշակ-
վել է հանցանքի ու պատժի համամասնության սկզբունքը՝ «իսկ պատիժն ըստ
վնասուն համեմատ լիցի»¹⁵:

Հանցագործը կրում էր երկու տեսակի պատիժ՝ մարմնական-նյութական,
որը սահմանված էր Դատաստանագրքով, ենթակա էր դատարանի իրավասու-
թյանը և հոգևոր պատիժ, որը ենթակա էր միայն հոգևոր իշխանությունների,
այսինքն, եկեղեցու իրավասությունը: Այս երկփեղկման հիմքը դարձյալ մեղ-
քի երկակի ըմբռնումն էր: Հանցագործությունը մեղք էր երկու իմաստով՝ հո-
գու և մարմնի. նախ աստվածադիր օրինականության դեմ և ապա՝ մարդադիր:
Բայց, աստծուն բավարարելուց բացի, պետք էր բավարարել նաև տուժողին:
Մխիթար Գոշը նշում է, որ «կանոնք հոգույ ուղղիչ է, եւ դատաստան՝ մարմ-
նոյ»: Թեպետ դրանք իրարից բաժան են, բայց շատ գործերում միավորվում
են, ինչպես հոգին և մարմինը, որոնք բնությամբ երկու են և իրար հետ չեն
շփոթվում, բայց իրար խառնվելով դառնում են մեկ և բազմաթիվ գործեր
կատարում են մի կամքով: «Վասն այնորիկ թէպէտ պատահի միով սահմա-
նաւ վարիլ, ոչ միմեանց լուծիչ են»¹⁶: Կանոնական պատիժը չի վերացնում
քրեա-իրավականը, ինչպես որ վերջինս էլ չի վերացնում կանոնականը:

15 Մխիթար Գոշ, Գիրք դատաստանի, էջ 150:

16 Նույն տեղում, էջ 6: